

УДК 364-787.522:355. 08(477) АТО «2014» (045)

Логвінова О. Г.

студентка факультету соціально-педагогічних наук та іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЬ ІЗ ЗОНИ АТО, ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

У статті розглянуто питання соціально-педагогічної адаптації військовослужбовців, які повернулись із зони АТО, до нових умов існування засобами соціально-психологічного тренінгу. Розкрито сутність, мету такої адаптації та розроблено методичні рекомендації для соціальних педагогів з використання засобів соціально-психологічного тренінгу в соціально-педагогічній роботі з військовослужбовцями, які повернулись із зони АТО.

Ключові слова: військовослужбовці, соціально-педагогічна адаптація, соціально-психологічний тренінг.

В статье рассмотрены вопросы социально-педагогической адаптации военнослужащих, вернувшихся из зоны АТО к новым условиям существования, средствами социально-психологического тренинга. Раскрыта сущность, цели такой адаптации, разработаны методические рекомендации для социальных педагогов по использованию средств социально-психологического тренинга в социально-педагогической работе с военнослужащими, которые вернулись из зоны АТО.

Ключевые слова: военнослужащие, социально-педагогическая адаптация, социально-психологический тренинг.

The article considers the issues of socio-pedagogical adaptation of soldiers returning from the ATO zone to the new conditions of existence, by means of socio-psychological training; the essence, purpose, and developed guidelines for social workers on the use of funds of social-psychological training in socio-pedagogical work with soldiers who returned from the zone ATO.

Key words: military, socio-pedagogical adaptation, socio-psychological training.

Збройний конфлікт, що виник на Сході країни, став трагічною подією для значної частини українських родин, котрі зазнали стресової ситуації та вимушені були докорінно змінити свій спосіб життя. Для військовослужбовців ситуація на непідконтрольних територіях також виявилась досить складною, адже на передовій українська армія зазнала значних втрат. Тож діапазон впливу факторів війни на населення України виявився надзвичайно широким. При цьому ще набагато більший масштаб мають запізнілі наслідки війни, які впливають не тільки на психофізичне здоров'я військовослужбовців та мирного населення, а й на їхню психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій, можливості самореалізації у суспільстві тощо.

Відзначимо, що навіть підготовлені до військових подій особи не завжди встигають адаптуватись психологічно та емоційно до умов війни, насилля та смерті. Ці та інші чинники, як і сама ситуація наявності у державі збройного конфлікту, призвели до того, що більшість бійців, котрі повертаються із зони антитерористичної операції, отримують травматичний стрес і відчують проблему адаптації до мирного життя. Тому, наслідки подій, що відбуваються на сході нашої країни і не лишають байдужою жодну людину, потребують детальнішого вивчення та проведення спеціального дослідження.

Актуальність проблеми соціально-педагогічної адаптації військових, які були учасниками антитерористичної операції, продиктована різкою зміною умов їх життєдіяльності на тлі відсутності спеціальних засобів адаптації та фахівців, підготовлених до включення військових до умов мирного життя

й відповідних життєвих подій, які значно відрізняються від тих, що були на війні. У цьому сенсі необхідним стає розробка соціально-педагогічного забезпечення адаптації колишніх військових АТО до нових умов життя у цивільному соціумі, а також налагодження зв'язків колишнього військового з найближчим оточенням.

Методологічні основи соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи щодо адаптації вразливих категорій населення розробляли такі вчені як О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, А. Ларионова, Л. Мішкік, В. Поліщук, С. Харченко та ін.

Специфіка соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями розглядалася такими дослідниками, як С. Подоляк, С. Архипова, Г. Майборода, Т. Андрєєва, О. Беденко-Зваридчук, І. Дубровіна, В. Куліков, С. Легуша, А. Кочубей, С. Соловійова та ін. Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників питання, що пов'язані з різними аспектами реабілітації та адаптації осіб, котрі стали учасниками військових подій, розглядали Г. Акімов, О. Лобастов, Р. Грінкер, Д. Шпігель.

Теоретико-методологічне обґрунтування тренінгу, як засобу впливу на особистість здійснили В. Сидоров, Ю. Ємельянов, Л. Петровська, Г. Ковальов, А. Ситников, Є. Кузьмін, Х. Міккін, В. Захаров, С. Єлканов, В. Кан-Калик, В. Кузнецов, А. Леонтьєв, Б. Дев'ятко, М. Лейкін, Г. Сміз, В. Байон, Л. Бредфорд, Й. Гібб, Б. Барабаш, Н. Осухова. Питання використання соціально-психологічного тренінгу для вирішення різноманітних соціальних проблем у роботі з різними категоріями розглядали О. Безпалько, В. Гаврилюк, О. Гречишкіна, Л. Животовська, Л. Петровська, Л. Пляка, С. Страшко, Т. Цюман, О. Шевчук, Т. Яценко та ін.

У результаті аналізу наукової літератури з визначеної проблеми, було виявлено, що на даний момент в українському суспільстві, на жаль, немає чітко визначеної системи соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями військовослужбовців. Ця ситуація пояснюється недостатньою орієнтацією наукових розвідок та державної соціальної політики, у цілому на вирішення даного питання, еkleктичністю підходів до створення відповідних програм, розробки ефективних засобів, а також відсутністю кваліфікованих фахівців. Крім того, незважаючи на різноаспектні дослідження широкого кола питань пов'язаних з адаптацією особистості до нових соціальних умов, проблема соціально-педагогічної адаптації військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, засобами соціально-психологічного тренінгу ще не висвітлювалася у роботах вчених.

Таким чином, порушена проблема залишається недостатньо розробленою і надзвичайно актуальною в умовах сьогодення для сучасного українського суспільства, зокрема для соціальних педагогів та всіх інших фахівців які допомагають адаптувати військовослужбовців до мирного життя.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування та методична розробка засобів соціально-психологічного тренінгу в соціально-педагогічній роботі з адаптації військовослужбовців, які повернулися з зони АТО.

Розпочинаючи дослідження порушеної проблеми, відзначимо, що існуюча в сучасній Україні ситуація дозволяє відносити військовослужбовців, що брали участь у військових діях, до соціально незахищених верств населення. Солдати, покликані захищати державу, після повернення самі потребують соціального захисту і допомоги, і стають об'єктами соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи.

Проходження процесу адаптації військовослужбовців до мирного життя ускладнюється ненадійністю соціальних гарантій, необов'язковістю їх виконання державою та різким падінням економічної стабільності сімей військовослужбовців, почуттям невпевненості в завтрашньому дні. Це вимагає пошуку нових форм соціального захисту даної категорії населення. Сьогодні дуже важливо для учасників АТО формування нової системи соціально важливих стосунків, зняття психологічної напруги, усвідомлення й прийняття всього, що сталося як факт та планування майбутнього життя.

Відзначимо, що на державному рівні Мінсоцполітики та Уряд у напрямі соціально-педагогічної допомоги учасникам АТО в основному орієнтуються на медично-реабілітаційні послуги, розповсюджуючи санаторно-курортні путівки на пільговій основі. Учасникам антитерористичної операції дозволяється самостійно обирати заклад, де вони бажають проходити відповідне лікування. На курортах Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Львівської, Чернігівської, Київської та інших областей України військові відновлюють сили за допомогою мінеральної води, масажу, фізпроцедур, ванн і лікувальної фізкультури. Адаптуватися та повернутися до життя допомагають медики та психологи. Так, обсяг фінансування на «Забезпечення санаторно-курортним лікуванням осіб, які постраждали під час проведення

антитерористичної операції та яким встановлено статус учасника бойових дій чи інваліда війни» у 2017 році становить 22 млн. 454 тис. грн. [8].

Для колишніх військовослужбовців, що перебували в зоні АТО створено «Телефон Довіри», пропонується волонтерський проект «Друг Другу» тощо.

Проте, отримані дослідниками фактичні дані з питань соціальної адаптації та реабілітації військових, які стали учасниками збройного конфлікту в Україні, свідчать, що проблема залишається не вирішеною. Так, посилаючись на результати психологічного дослідження, проведеного методом анкетування в липні-серпні 2016 року на базі рекреаційно-оздоровчого комплексу в м. Хирів Львівської області, відзначимо, що хоча переважна більшість демобілізованих бійців-реабілітантів досить високо оцінюють власну самоефективність (65%) та успішно долають стрес (75%), залишається репрезентативною частка опитаних, котрі відрізняються високим рівнем стресу (25%) і низьким рівнем самоефективності (20%). У 20% опитаних спостерігається зниження показників психофізіологічного стану [7, с. 29]. Отже, приблизно чверть демобілізованих бійців знаходяться в стані дезадаптації. Саме така категорія демобілізованих потребує першочергової допомоги в сприянні їхній соціально-психологічній адаптації. Результати наведеного вище дослідження свідчать про те, що допомоги у соціально-психологічній адаптації потребують не лише учасники бойових дій, а й члени їхніх сімей.

Наголосимо, що основним суб'єктом такої діяльності має стати соціальний педагог / працівник, який організовуючи заходи з соціально-психологічної адаптації зазначеної соціальної групи, за поглядами Ю. Таран, має здійснювати: «вивчення соціально-психологічних якостей військовослужбовців, які повернулися з АТО; організацію та проведення соціально-психологічної роботи з підтримки військовослужбовців та їхніх сімей; проведення заходів щодо соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до умов цивільного життя; організацію соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей; організацію взаємодії з медичною службою» [11, с. 101].

Тож, виходячи з об'єктивних потреб суспільства, виникає необхідність розробки засобів соціально-психологічної адаптації конкретної цільової групи – дезадаптованих військовослужбовців; засобів, доречних у роботі соціальних педагогів / працівників та інших фахівців соціальної сфери й спрямованих на відновлення втрачених або порушених соціально-психологічних можливостей і психосоціального здоров'я клієнтів.

Характеризуючи соціально-педагогічну роботу з військовослужбовцями, які повернулися з зони АТО, як науково-практичну проблему, наголосимо, що основна мета такої роботи полягає в тому, щоб відновити фізичні й психічні сили колишніх військовослужбовців, скорегувати особистісні установки, навчивши їх правильно сприймати вимушені життєві обставини; внести елементи соціальної справедливості в рамки субординаційних ставлень, характерних для військової служби та повернення зі служби.

Наслідуючи логіку вчених (Л. Орбан, В. Поліщук, О. Янкович), які розглядають соціальну реабілітацію осіб, які повернулися із зони АТО з позицій системного підходу, відповідно до якого реабілітація представляє одночасно і мету (відновлення і збереження статусу особистості) і процес (що має біопсихологічні та соціальні механізми) і метод підходу до людини, що потребує відновлення [1, с.71], розкриємо сутність соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які повернулися із зони АТО, у контексті визначення відповідних мети, процесу та методів (засобів).

У наукових джерелах (О. Буряк, М. Гіневський) відзначається, що соціально-психологічна адаптація – це процес активного пристосування військовослужбовців і членів їх сімей до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємовідносин [3, с. 160].

Як підкреслює Л. Собчик, мету та результат соціально-психологічної адаптації визначає добре збалансоване співвідношення між потребами людини і вимогами конкретного соціального середовища. Швидкість такої адаптації залежить від двох основних умов: зовнішніх – ступеня сприяння життєвих обставин, а також внутрішніх – готовності самих військовослужбовців до змін [4, с. 174].

Вважаємо, що серед засобів, застосування яких є доречним у соціально-педагогічній адаптації військовослужбовців, визначальним є соціально-психологічний тренінг.

Згідно визначення Л. Петровської, соціально-психологічний тренінг – це форма специфічного навчального режиму, що включає комплекс взаємопов'язаних вправ, ситуаційно-рольових ігор, моделюючих проблемних ситуацій і групових дискусій, беручи участь в яких військовослужбовець здобуває знання, навички та вміння гармонійного спілкування, пристосування до мирного життя та

подолання конфліктних ситуацій. Як вважає А. Прутченков соціально-психологічний тренінг – це психологічний вплив, заснований на активних методах групової роботи (вправи, ігри); це форма спеціально організованого спілкування, у ході якого вирішуються питання розвитку особистості, формування комунікативних навичок, надання психологічної допомоги та підтримки, що дозволяють знімати стереотипи і вирішувати особистісні проблеми учасників. Аналізуючи погляди дослідників соціально-психологічного тренінгу Л. Петровської та А. Прутченкова відзначимо, що соціально-психологічний тренінг визначається як комплекс вправ, спрямований на надання психологічної допомоги та здобуття вмінь та навичок [2].

Завдання соціально-психологічного тренінгу, як зазначається у навчальному посібнику «Психологія та педагогіка військового управління», полягають у тому, щоб допомогти учаснику проявити себе своїми індивідуальними засобами, але саме своїми [6, с. 89].

Розглядаючи проблему адаптації військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, наголосимо, що соціально-психологічний тренінг дозволяє соціальним педагогам одночасно вирішувати наступні завдання: діагностика та сприяння самодіагностиці особистості військовослужбовця задля виявлення причин дезадаптації; удосконалення адаптаційних можливостей людини; сприяння соціалізації та інтеграції військовослужбовця в реалії мирного життя; допомога учасникам у зміні відносин, уявлень, умінь.

За нашим переконанням дуже важливо для учасників АТО формування нової системи соціально важливих стосунків, зняття психологічної напруги, усвідомлення та прийняття всього, що сталося як факту, та планування майбутнього життя. Вважаємо, що саме завдяки соціально-психологічному тренінгу у колишніх військових АТО підвищується не тільки рівень психологічної стійкості, але і виробляються навички швидкого прийняття рішень, чітких дій в складних життєвих і професійних ситуаціях.

Серед найбільш ефективних елементів соціально-психологічного тренінгу, на нашу думку, є групова дискусія та ігровий метод. Зазначимо, що дискусія у ході тренінгу дозволяє визначити особистісну позицію, виявити багатосторонність підходів, точок зору з будь-якого питання. За характеристикою В. Киричок, дискусія розвиває вміння імпровізувати, діяти за межами передбачуваного [5, с. 23].

Стосовно ігрових методів, посилаючись на зазначене вище джерело, відзначимо, що гра дозволяє експериментувати із своєю поведінкою, не лякаючись серйозних негативних наслідків, дає можливість придбати новий досвід спілкування і змінити особистісну невдалу стратегію. Розрізняють дві основні групи ігор: спонтанні або імпровізаційні, та сюжетні або сценарні. В спонтанній рольовій грі основною задачею учасників є прояв своїх здібностей до імпровізації та моделювання поведінки. Ці ігри не потребують спеціальної підготовки і можуть створюватись під час тренінгового заняття. Сюжетні ігри орієнтовані на аналіз найбільш типових проблем спілкування і потребують більше часу та уваги, їх використовують для навчання учасників незвичним для них моделям поведінки [10, с. 247].

На думку Ю. Таран, робота з військовослужбовцями здійснюється за допомогою певних методів, які можуть успішно застосовуватися у ході соціально-психологічного тренінгу. Це, зокрема, організаційні методи – прийоми і способи діяльності, використовувані для вирішення організаційних завдань, що поділяються на: організаційно-розпорядчі, організаційно-координаційні, організаційно-інструктивні, організаційно-технічні тощо. Зазначені методи допомагають адекватно організувати соціально-правову самопомічу й підтримку військовослужбовцям, інформувати їх про повноваження та обов'язки різних ланок управління, органів соціального захисту та соціальних служб [11, с. 151].

Крім того, адаптації колишніх військовослужбовців сприяють педагогічні методи, спрямовані на надання допомоги людині, як окремо взятому індивіду і як члену соціуму, в якому відбувається процес соціалізації та соціальної адаптації. Ці методи допомагають вирішувати проблеми розвитку особистості військовослужбовців та членів їх сімей у суспільно корисному руслі, забезпечують адекватний процес їх соціалізації, одночасно впливаючи на свідомість, діяльність і поведінку» [11, с. 151].

Аналізуючи методичний аспект порушеної проблеми враховуватиме думку О. Шевчук, яка визначає такі методичні рекомендації для соціальних педагогів / працівників щодо використання засобів соціально-психологічного тренінгу в професійній діяльності: використання групової форми роботи є більш ефективним ніж використання індивідуальної форми, оскільки забезпечує налагодження втрачених особистих та соціальних взаємозв'язків у сприятливій атмосфері; тренінг ефективно застосовується при наданні соціальної допомоги, а саме: профілактики здорового способу життя та реабілітації військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, як відновлення, збереження статусу особистості;

соціальний педагог/працівник може застосовувати соціально-просвітницький та соціально-профілактичний тренінг для збагачення соціальних знань воїнів, повідомлення нової інформації про умови мирного життя; доречно використовувати у ході тренінгу різноманітні ігрові та психотерапевтичні методики, зокрема «Інтерв'ю», «Телефон довіри», «Емпатія», «Без маски», «Валіза», що сприяють згуртуванню, формуванню доброзичливих взаємовідносин, формуванню умінь та навичок; у ході тренінгу слід використовувати метод «Рівний-рівному», що дає військовослужбовцям розкритися та проявити себе; проводити тренінг необхідно за певною структурою (планом); у ході тренінгу використовувати різні техніки проведення [12, с. 7].

Підкреслимо, що методологія проведення соціально-психологічного тренінгу потребує створення спеціальної програми, структурованої таким чином, що в межах одного заняття основна увага може приділятися якійсь одній конкретній групі якостей.

У цілому, відзначимо, що забезпечення успішної соціально-психологічної адаптації військовослужбовців АТО – проблема і особистісна, і державна. Для підвищення рівня соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які повертаються з зони АТО, одним із аспектів є залучення кваліфікованих фахівців – соціальних педагогів / працівників, розробка нових засобів та якісних програм адаптації військовослужбовців до мирного життя.

Тож, у цілому, можемо зробити висновок, що комплекс тренінгових засобів у соціальній адаптації військовослужбовців, котрий у даний момент знаходиться у стадії розробки, забезпечить винайдення нових принципів адаптації до нових умов життєдіяльності військовослужбовців після повернення з зони АТО.

Література:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Борисова С. Е. Деловая игра как метод социально-психологического тренинга / С. Е. Борисова // Вопросы психологии. – 2003. – № 4.
3. Буряк О. О. Соціальна адаптація військовослужбовців / О. О. Буряк, М. І. Гіневський // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2014. – Вип. №4. – С. 160-166.
4. Варламова А. Я. Школьная адаптация / А. Я. Варламова; ВГПУ, Институт проблем личностно ориентированного образования. – 2-е изд., перераб. и доп. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – 204 с.
5. Киричок В. А. Возможности застосування інтерактивних методів навчання у системі після дипломної медичної освіти / В. А. Киричок // Медична освіта. – 2016. – № 1 – С.22-26.
6. Маклакова А. Г. Психология и педагогика. Военная психология: Учебник для вузов. / Под ред. А. Г. Маклакова. – СПб : Питер, 2005. – 464 с.
7. Національний інститут стратегічних досліджень // Матеріал за посиланням веб-ресурсу: «Ризики та можливості консолідації та примирення в умовах зовнішньої агресії» [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2700>
8. Потіха А. Соціально-психологічна та медична реабілітація учасників АТО // За матеріалом веб-ресурсу: Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=858:reabilitatsiya-uchasnikiv-ato&catid=8&Itemid=350
9. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. І. Д. Звереві]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 7-8.
10. Социальная психология: учебное пособие для студ. Вузов. / Под ред. А.Н. Сухова, А. А. Деркача – М. : Академия, 2001. – 600 с.
11. Таран Ю. Я. Соціальна адаптація колишніх військовослужбовців та членів їх сімей. Досвід роботи недержавних некомерційних організацій // Праця і соціальні відносини. – 2010. – № 1. – С.149-156.
12. Шевчук О. М. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної діяльності / О. М. Шевчук // Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів: матеріали науково-методичного семінару. – Умань : ПП Жовтий, 2013. – 168 с.